

Jak zkoumat sociální hnutí? Aktivismus ženských skupin v ČR*

KATEŘINA VRÁBLÍKOVÁ**

Abstract: How to Research Social Movements? Czech Women's Movement

This paper provides a framework for the analysis of social movements, drawing on political process theory (PPT). The author argues that the concept of political opportunity structure is still adequate, although it has to be re-conceptualized at various points. Firstly, when analyzing contentious politics or collective action, it is much more suitable to handle the social movement as the unit of analysis rather than the protest event. Attention should also be paid to how the concept is applied. Finally, cultural aspects and the context of multilevel governance are implemented into PPT. This framework is used in the second part of the paper to analyze the Czech women's movement between 1989 and 2006.

Keywords: social movements, political opportunity structure, cultural aspect, women's movement, Czech Republic

1. Úvod

Zprostředkování zájmů mezi obyvatelstvem a vládou nezajišťují v liberálních demokraciích pouze politické strany či zájmové skupiny, ale operuje zde i jiný typ aktéra – sociální hnutí. Předkládaný text si klade za cíl představit vhodný rámec studia sociálních hnutí a následně ukázat jeho aplikaci při analýze ženského hnutí v ČR. Článek vychází z modelu politického procesu (PPT), který vysvětluje kolektivní mobilizaci na základě proměnlivé konfigurace politického prostředí, již popisuje s pomocí konceptu „struktury politických příležitostí“. Model PPT byl v nedávné době podroben kritice i ze strany jeho samotných autorů (např. McAdam et al. 2001, McAdam 2003). Tento text přesto vychází z přesvědčení, že model stále poskytuje vhodné výzkumné instrumenty. Ty však musejí být aplikovány jiným způsobem než doposud a zároveň doplněny koncepty z jiných výzkumných tradic.

* Tento text byl zpracován v rámci Výzkumného záměru Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (MSM 0021622407) a vychází z bakalářské práce obhájené na Katedře politologie FSS MU. Děkuji tímto Ondřeji Císařovi a Mirku Vodrážkovi za jejich ochotu a pomoc.

** Autorka je studentkou magisterských studijních programů politologie a sociologie na FSS MU a analytičkou Institutu pro srovnávací politologický výzkum. Adresa: ISPO, Joštova 10, 638 00 Brno; e-mail: vrablisko@fss.muni.cz.

Aplikaci takto navrženého výzkumného rámce následně ukáže studie českého ženského hnutí, která analyzuje jeho činnost a působení od roku 1989 do roku 2006. Tento sektor se jeví jako vhodný proto, že právě ženská hnutí představují případ, který dosavadní výzkumné přístupy nebyly schopny plně postihnout, a právě z těchto řad zaznívá nejsilnější kritika klasického modelu politických příležitostí. Předložený model nicméně nechce být jen specializovaným výzkumným rámcem ženských hnutí, naopak, jeho použití i v jiných sektorech sociálních hnutí může přispět k jejich hlubšímu porozumění a objevení nových aspektů a souvislostí, které dosavadní výzkumné modely neumožňovaly.

2. Výzkumný rámec

2.1 Jednotka analýzy

Při studiu fenoménů, jako jsou sociální hnutí, kolektivní jednání, revolty či protestní politika, si je třeba nejdříve vyjasnit, co má představovat jednotku analýzy. Výzkumná agenda kolektivní mobilizace, která se ve formě modelu politického procesu (např. Tarrow 1998) i jeho inovované verze (McAdam et al. 2001) rozvíjela v posledních třech desetiletích především v USA, tak pojímá tzv. protestní událost (*protest event*). Začínat studium konfliktní politiky u protestní události je ale z hlediska systematické analýzy nevýhodné ze dvou důvodů. První je spíše metodologického než teoretického rázu. Takový výzkumný program totiž riskuje záměnu otevření politických příležitostí s mobilizací (Meyer 2002). Začíná totiž u zkoumání závislé proměnné – protestní akce a pak zpětně odhaluje rozšiřující se příležitosti – příčiny, které ji způsobily. Diani (1996: 1055–1056) tento postup kritizuje za neurčitost a za *ad hoc* vysvětlování, kterého se tak výzkumníci dopouští, protože „vytvoří seznam politických proměnných, u nichž se dá očekávat, že budou ovlivňovat chování vyzyvatelů a jejich šance na úspěch. Výběrem z tohoto seznamu dimenzí pak vysvětlí specifické epizody mobilizace – těch, které nejlépe sedí pro daný případ studia“.

Vycházet od závislé proměnné a až zpětně identifikovat variace nezávislých proměnných, které „by mohly být“ příčinou, značným způsobem redukuje možnosti poznání. Takový přístup totiž odsuzuje ke zkoumání jen těch případů, kdy aktér už jedná, a vypouští tak ze svého zorného pole případy, kdy k mobilizaci nedochází. Porozumět tomu, proč aktér nejedná, a zachytit takové „promarněné příležitosti“ (Meyer 2002: 17), je však pro systematickou analýzu protestního chování nutné. Pokud analýza setrvá u toho, že hnutí, resp. protestní jednání je to, co chce vysvětlit, a nahlíží je tedy jako závislou proměnnou, je třeba nejprve sledovat změny v předem určených nezávislých proměnných a až následně identifikovat změny hodnot závislé proměnné. V takovém případě je pak i neexistence hnutí, resp. protestního jednání relevantním výsledkem, který má vysvětlující hodnotu.

Druhý argument kritiky se zaměřuje na rozlišení mezi protestním jednáním a sociálním hnutím. Nemusí totiž nastat pouze případ, že aktér nejedná a že „promarnil“ otevřenou příležitost, ale může jednoduše jednat jinak, než předpokládá zde kritizovaný přístup. Ten se zaměřením na protestní události soustředil na viditelné a poměrně úspěšně měřitelné charakteristiky kolektivního jednání – veřejný protest. Podle Melucciho (1996) ale nejsou současná sociální hnutí jen „viditelným“ politickým konfliktem. Ve skutečnosti je veřejná akce jen

jednou součástí praxe sociálního hnutí. Sociální konflikty, které se vynořují v dnešních komplexních společnostech, se nevyjadřují jen skrze tradičně chápané politické jednání, ale také skrze kulturní výzvy dominantnímu jazyku a kódům. Z takového předpokladu vychází Dianiho (1996) kritika modelu politického procesu za to, že koncept sociálních hnutí operationalizuje jako protestní událost, protože pak se stává jen teorií měnicích se forem protestu a ne teorií sociálních hnutí. Pro studium kolektivního jednání či protestní politiky je proto mnohem přínosnější chápat jako závislou proměnnou kategorii sociálních hnutí než protestní událost. A to z toho důvodu, že tato strategie jednak umožňuje zachytit „promarněné příležitosti“ a zároveň odstraňuje redukci konfliktní politiky na tradiční protestní chování a umožňuje tak „objevit“ i jiné formy repertoáru jednání.

Jak tedy definovat sociální hnutí? Diani (2000) předkládá vymezení, které vyvinul na základě diskuse různých paradigmat studia protestní politiky. Jeho charakteristika stojí na třech aspektech: (1) síť neformálních interakcí, (2) sdílená identita a (3) zapojení v kulturních a politických konfliktech. (1) Síť neformálních interakcí odkazují k hnutí jako k pluralitě aktérů v něm zahrnutých a na neformálnost vazeb, které je navzájem spojují.¹ (2) Sdílená identita a hodnoty formují kolektivní identitu, která v tomto smyslu hraje esenciální roli v definování hranic sociálního hnutí. Totiž pouze ti aktéři, kteří sdílí stejné přesvědčení a pocit sounáležitosti, mohou být považováni za součást hnutí. Kolektivní identita může přetrvat i tehdy, když se nekonají veřejné aktivity, demonstrace, stávky atp., čímž poskytuje hnutí kontinuitu v čase. (3) Zapojení sociálních hnutí v sociálních konfliktech nelze redukovat jen na politickou dimenzi. Jak bylo řečeno výše, praxe sociálních hnutí se odehrává i v kulturní sféře. Aktéři nenapadají jen nerovnoměrnou distribuci moci a/nebo ekonomických statků, ale i společensky sdílené významy a způsoby definování a interpretace reality (více viz např. Fraser 2004). Konflikty vystupují v oblastech dříve považovaných za typicky soukromou sféru, zahrnují problémy sebedefinice a zpochybňují dominantní životní styly.

Co z Dianiho (2000: 165) definice sociálního hnutí jako „sítě neformálních interakcí mezi pluralitou jedinců, skupin a/nebo organizací zapojených v politickém a/nebo kulturním konfliktu na základě sdílené identity“ dále vyplývá? Jednak říká, že nelze jako definiční kritérium pojímat typ konfliktu, kterého se hnutí účastní.² Jako distinktivní znak sociálních hnutí nemůže obstát ani nekonvenční styl politické participace, protože aktéři sociálních hnutí nemají ve svém repertoáru pouze „konfliktní“ politiku jako demonstrace, stávky atd., ale mohou prosazovat své požadavky i konvenčními prostředky (např. lobby). Konečně hnutí nelze vymezit ani povahou organizací do něj zapojených, tedy např. jejich volnou strukturou. Zatímco neformálnost a volnost je esenciální vlastností systému interakcí, to stejné se nutně nemusí týkat jednotlivých jednotek systému.³ Ačkoli tyto právě zmíněné aspekty nemohou sloužit jako definiční kritéria vymezení samotné kategorie sociálního hnutí, jsou nicméně důležité při porovnávání hnutí navzájem nebo mezi různými fázemi jejich života.

2.2 Model politického procesu

Předcházející kapitola představila výhody přijetí kategorie sociálního hnutí jako jednotky výzkumu. Pro zachycení logiky fungování sociálních hnutí je potřeba najít koncept, který je schopný nabídnout vhodné analytické nástroje k uchopení jejich studia. Jak již bylo zmíněno,

ty může poskytnout klasický model politického procesu, pokud bude aplikován jinak než doposud a pokud zohlední jiné výzkumné tradice.

Text nejprve představí klasický model politického procesu tak, jak jej syntetizuje S. Tarrow (Tarrow 1998, pro shrnutí viz Císař 2004). Model staví na konceptu „struktury politických příležitostí“, která zachycuje institucionální uspořádání určitého politického kontextu (obvykle národního státu). Struktura politického prostředí pak ovlivňuje mobilizaci hnutí, jeho strategický repertoár, organizační strukturu i potenciální úspěch v daném státě. Na otázku, proč hnutí vznikají či nevznikají a v jakých podobách, odpovídá model poukazem na *proměnlivost* politického prostředí (institucionálních struktur či neformálních mocenských vztahů v daném politickém systému). Soustředí se tak na *změnu* politických příležitostí napříč různými kontexty v určitých časových okamžicích. Základní premisa tohoto východiska zjednodušeně říká, že k mobilizaci dochází tehdy, když se struktura politických příležitostí otevírá a sociální hnutí tak může získat přístup do politického systému. Výzkumná agenda modelu politického procesu tak představuje proměnlivý politický kontext jako nezávislou proměnnou, která dokáže vysvětlit mobilizaci, demobilizaci, radikalizaci i desintegraci hnutí. Model však mechanisticky neodvozuje jednání politických aktérů pouze ze změn ve struktuře politických příležitostí. Spolu s existujícími příležitostmi a omezeními pracují další prvky – „formy protestu“, „mobilizace konsensu a identit“ a „mobilizační struktury“, které hrají důležitou roli při mobilizaci hnutí. Jak tyto čtyři základní dimenze studia protestní politiky klasický model politického procesu vysvětluje?⁴

Koncept „politických příležitostí“ je analytickým nástrojem pro zachycení vnějšího politického kontextu, v jehož rámci aktéři operují. Tarrow (1998: 19–20) je definuje jako „konzistentní – ne však nutně formální, permanentní nebo národní – dimenze politického boje, které vedou lidi k tomu, aby se angažovali v protestní politice“. Při operacionalizaci konceptu politických příležitostí dále rozlišuje pět rovin. Za prvé tvrdí, že k otevření institucionálního přístupu dochází nejpatrněji skrze volby, které poskytují příležitosti pro mobilizaci hnutí.⁵ Druhý aspekt představuje nestabilita politických spojení. Třetí dimenzí konceptu struktury politických příležitostí jsou rozpory uvnitř elit, neboť zvyšují pravděpodobnost, že část elity začne se sociálními hnutími spolupracovat. Čtvrtou je schopnost aktérů hnutí nalézt uvnitř politického systému vlivné spojence, kteří mohou pomoci s prosazením jejich požadavků. Pátá dimenze pak zachycuje míru represe v daném režimu. Tarrow (1998: 71) pak předpokládá, že „když se otevře institucionální přístup, uvnitř elit se objeví rozpory, spojenci se stanou snáze dosažitelní a sníží se schopnost stání represe, tak vyzyvatelé nalézají příležitosti k prosazení svých požadavků“.

Druhou podmínku vzniku sociálních hnutí představují „mobilizační struktury“. Jedná se jak o formální instituce (církve, univerzity atd.), tak o sítě existující mezi jednotlivci. Hnutí se často organizují v rámci etablovaných institucí, které jim poskytují organizační zázemí a mohou tak sloužit jako platformy počínající mobilizace. Sociální sítě zase zprostředkovávají komunikaci a informační výměnu a zajišťují sociální vazby mezi potenciálními účastníky kolektivního jednání. Mobilizační strukturou se míní jak neformální, tak formální kolektivní prostředky, skrze něž se lidé mobilizují a zapojují do kolektivní akce.

Kulturní aspekt protestní politiky se model snaží zohlednit ve své třetí dimenzi zavedením konceptu „rámování“ (*framing*). Soustředí se tak hlavně na to, jakou roli hraje v procesu mobilizace způsob, jímž organizátoři hnutí pracují se symboly, a jak „přesvědčují“ potenciální

účastníky, aby jednání určitého hnutí podpořili nebo se stali jeho součástí. Zásadní je pak to, aby jednotlivci začali vnímat svoji situaci jako *změnitelnou*, což McAdam (1982, cit. dle Goodwin, Jasper 2003) označuje jako „kognitivní osvobození“. Aktivisté jsou totiž schopni participovat na kolektivním jednání, jen pokud dokáží nahlédnout svoji situaci „jinak“ než doposud a neakceptovat ji jako „přirozeně danou“. Rámce jsou pak zpravidla popisovány jako interpretační schémata – symbolické nástroje, které mobilizují a koordinují kolektivní jednání a udržují jej v čase.

Čtvrtou rovinou studia protestní politiky jsou „formy protestu“, které aktéři užívají. Jejich konkrétní volby jsou omezeny určitou kapacitou strategického repertoáru, již poskytuje veřejná kultura daného společenství. Tento rezervoár určitých typů kolektivního jednání není konečný, vyvíjí se a mění a nové formy vytváří zdroje pro kolektivní jednání v budoucnosti. Aktéři hnutí se neomezuji jen na jednu formu jednání, naopak, jsou flexibilní a využívají různých typů jednání, které spolu mohou vzájemně kombinovat.

Samí autoři této původní výzkumné agendy ji ale dnes vytýkají např. statický pohled na kolektivní jednání, upřednostňování individuálních organizací sociálních hnutí, zdůrazňování příležitostí na úkor omezení a téměř exkluzivní zaměření jen na původ a počátek kolektivního jednání spíše než na jeho vývoj v čase (např. McAdam 2003: 284). Jak bylo již upozorněno výše, východiskem tohoto textu je přesvědčení, že klasický model politického procesu je v zásadě vyhovující a nabízí sofistikované analytické nástroje. S řadou jeho nedostatků se lze vyrovnat větší pozorností samotnému způsobu jeho použití. Při jeho aplikaci je totiž nutné zohlednit to, že existence a působení hnutí je podmíněno *současně všemi* čtyřmi faktory – nejen příležitostmi, ale stejnou měrou i mobilizačními zdroji, repertoáry jednání a symbolickou politikou. Cílem studia je pak zachycení toho, jak navzájem tyto elementy interagují. Klasický model lze „rozhýbat“, pokud bude chápán důsledně analyticky, jednotlivé dimenze používány opravdu jako nástroj studia a ne jako předloha sociální reality. Další výtky vůči klasickému modelu, které řeší následující kapitoly, lze formulovat do dvou bodů. Jedná se jednak o podcenění *kulturního aspektu* a zároveň o jeho výlučné zaujetí *národním státem* jako dějištěm protestní politiky.

2.3 Zohlednění kulturního aspektu konfliktní politiky

Nejzásadnější kritikou vůči modelu politického procesu je požadavek většího uznání role kulturních forem a diskurzů v rámci studia sociálních hnutí (viz např. Diani 2002, Meyer 2002, ve vztahu k ženskému hnutí Hobbson 2003). Mezi jinými např. Bernstein (1997) kritizuje model politického procesu, za to, že i když při vysvětlování udržení komunit aktivistů uznává kulturní dimenzi sociálních hnutí (zmníněná dimenze *framingu*), model považuje *veškerou* ostatní kolektivní akci za instrumentální, zaměřenou pouze na dosahování konkrétních (snadno měřitelných) cílů a změn. Ohrožování mainstreamové kultury se zřídka kdy chápe jako vlastní cíl aktivismu. Tam, kde jsou cíle „kulturní“ a tudíž hůře operacionalizovatelné, se teoretikové sociálních hnutí většinou domnívají, že kolektivní akce nemá vnější dimenzi a je zaměřená pouze na reprodukci identity, na níž je hnutí založeno. Jestliže hnutí skutečně napadají dominantní kulturní vzorce, pak je při jejich studiu nutné brát vážně „politickou“ povahu takových kolektivních akcí. Aby byl model politického procesu schopen svými výzkumnými nástroji tuto rovinu postihnout, je třeba jej rozšířit zahrnutím kulturní dimenze do jeho výzkumného aparátu.

Politické prostředí, kde dochází ke konfliktům, nekonstituuje jen institucionální struktura daného státu. Konflikty se odehrávají i v symbolické rovině. Rozhodující v organizaci samotné politické arény je tak i politický diskurz, který definuje práva, občanství a politické zdroje (viz např. Meyer 2002, Hobbson 2003). I stát totiž vytváří identity podporováním nebo zakazováním, regulací přístupu k sociálním statkům a upravováním pravidel interakce mezi skupinami a jedinci. Klasická conceptualizace politických příležitostí ale tuto kulturní dimenzi na vědomí nebere. Jak mnozí (např. Benford – Snow 1992, Gamson – Meyer 1996) upozorňují, je třeba rozšířit strukturu politických příležitostí o kulturní příležitosti a hrozby. Pro určení specifické dominantní kulturní reprezentace politického prostředí používají např. Snow a Benford (1992) pojem „*master frame*“ a tvrdí, že úspěch je snadnější pro ta hnutí, jejichž rámy jsou nejkonzistentnější s daným „*master frame*“. Jinak řečeno tak existují příznivá a nepříznivá pole, v jejichž rámci aktéři vznášejí určitá témata. Veřejný diskurz, či slovy Snowa a Benforda „*master frame*“, je tak vhodným doplněním klasického výzkumného modelu jako pojem charakterizující kulturní aspekt struktury politických příležitostí.

V případě ostatních dimenzí původního modelu politického procesu se jako přínosný jeví přístup M. Bernstein (1997), která operacionalizuje koncept identity v rámci sociálního hnutí ve třech rovinách. Jako první definuje „zmocňující identitu“ (*identity for empowerment*), která vystihuje utváření kolektivní identity. Všechna hnutí, aby se vůbec mohla mobilizovat, potřebují určité politické sebeuvědomění. Melucci (1996: 71–78) charakterizuje kolektivní identitu jako učební proces, který vede k formování a udržování jednotného empirického aktéra, kterého můžeme nazvat „sociálním hnutím“. Kolektivní identity jsou vlastně procesem konstrukce systému vztahů (*action system*). Elementy kolektivního jednání jsou jednak definovány sdíleným jazykem, jsou zahrnuté v rituálech, praktikách, kulturních artefaktech a jsou rámovány různými způsoby. Zároveň se kolektivní identita vztahuje k aktivním vztahům mezi aktéry, komunikaci, vzájemnému ovlivňování, vyjednávání a rozhodování. Konstitutivní částí této sítě vztahů jsou právě různé formy organizace a modely vedení, komunikační kanály a komunikační technologie. Dimenze „zmocňující identity“ tedy doplňuje Tarrowovu rovinu mobilizačních struktur o její kulturní aspekt.

Role identity se neomezuje jen na tento typ, tedy utváření skupiny. Kolektivní identity ve smyslu jsem „žena“, „queer“ atd. nejen že jsou, jak bylo již zmíněno, tvořeny sociálně, ale ve skutečnosti mohou stejně tak být výsledkem jako příčinou protestu. První dimenze konceptu Bernstein – utváření kolektivní identity – ukázala, „kdo nebo co“ hnutí vlastně je, druhá rovina konceptu – „identita jako cíl“ (*identity as a goal*) – odkazuje na její obsah, na to, „jaká“ identita je. Tato dimenze zahrnuje apel aktivistů na stigmatizované identity, usilování o uznání nových identit nebo dekonstrukci restriktivních sociálních kategorií. Označuje tak v podstatě totéž, co N. Fraser (2004: 31) rozvíjí ve své politice uznání. Fraser tvrdí, že uznání na jedné straně zahrnuje postupy, které chtějí změnit účinky stávajících způsobů uznání bez změny rámcových podmínek, které jsou jejich základem, což nazývá jako „afirmaci“. Na druhé straně zahrnuje i ty, které se snaží přeměnit samotné základní rámcové podmínky, což označuje jako řešení „transformační“. Právě k vytvoření těchto obsahů identit, které formuluje Bernstein ve svém modelu dimenzí „identity jako cíle“, používají aktéři určitá interpretační schémata a rámce. Zavedení roviny „identity jako cíle“ tak specifikuje a rozšiřuje dimenzi, kterou klasický model politického procesu zahrnuje pod pojem rámování.

Tarrowovu dimenzi strategického repertoáru rozšíří třetí rovina konceptu M. Bernstein. Definuje ji jako „nasazení identity“ (*identity deployment*), čímž míní vyjadřování identity jako kolektivní strategie k dosahování určitých cílů. Co znamená strategicky nasadit identitu? Je to způsob, jak čelit stigmatizovaným (nebo utvořeným) sociálním identitám za účelem institucionální změny. Tyto určité formy strategického jednání mohou však mít za cíl i transformaci mainstreamové kultury, jejích kategorií a hodnot. Bernstein definuje nasazení „identity vzděláváním“ (*identity for education*), což označuje strategii, kdy aktivisté jednají konsistentně s mainstreamovou kulturou či se zaměřují na nekontroverzní témata, aby získali legitimitu. Druhým typem strategického jednání je nasazení „identity kritikou“ (*identity for critique*), kdy aktéři konfrontují hodnoty, kategorie a praktiky dominantní kultury. Důležitým bodem je to, že se strategické „nasazení identit“ může od vlastního sebechápání skupiny – „identity jako cíle“ – lišit.⁶

Reformulovaný výzkumný rámec, kdy byly jednotlivé dimenze klasického modelu politického procesu rozšířeny o kulturní aspekt, shrnuje následující schéma.

REFORMULOVANÝ MODEL POLITICKÉHO PROCESU (PPT)	
Klasický model PPT	Rozšíření modelu PPT
Struktura politických příležitostí volby, nestabilní politická spojení, rozporné uvnitř elit, spojenci, míra represe	Master frame příznivá/nepříznivá pole
Mobilizační struktury formální/neformální instituce, sítě mezi jednotlivci	Zmocňující identita/kolektivní identita vztahy mezi aktéry, komunikace, sdílené praktiky
Rámování kognitivní osvobození, symbolické rámce	Identita jako cíl/politika identity cesta afirmace/transformace
Strategický repertoár konvenční/nekonvenční jednání	Nasazení identit nasazení identity vzděláváním/kritikou

2.4 Zapojení do víceúrovňové struktury vládnutí

Druhým bodem, který text vezme při reformulaci modelu politického procesu v úvahu, je fakt, že prostor, v jehož rámci aktéři působí, se stal mnohem komplexnějším než dříve, kdy jej jaksi „přirozené“ představovala výhradně struktura národního státu. Koncept víceúrovňového vládnutí (viz Císař 2004; Hooghe, Marks 2001) tvrdí, že došlo k zapojení státu do husté struktury dalších politických institucí a mechanismů – mezivládních organizací, mezinárodních dohod a norem. Dochází tak k disperzi politické autority, kdy národní vlády ztrácí své výsadní postavení nejdůležitějšího aktéra a do modelu jsou přidány subnárodní a nadnárodní úrovně vlády. Pro nás z toho plyne, že v současné situaci to nejsou jen instituce jednoho národního státu, ale také instituce států jiných a mezinárodní organizace, které politickým aktérům poskytují příležitosti a vystavují je hrozbám, čímž tak v podstatě aktérům umožňují transnacionální jednání. Mezinárodní instituce a jimi poskytované příležitosti přitom zároveň interagují s institucemi národních států a tvoří komplexní strukturu politických příležitostí na několika úrovních politického rozhodování? (viz Císař 2004, Tarrow 1999).

Změna alokací kompetencí s sebou nese to, že struktura poskytující příležitosti nemusí nutně být cílem aktivismu – tedy tvůrcem určité *policy*, již chce aktér ovlivnit. Doposud tomu

bylo tak, že funkce tvůrce politiky (*policy-maker*) a poskytovatele příležitostí byly spojeny. Ve víceúrovňové struktuře se situace mění. Otevřené příležitosti na jedné úrovni mohou být „přeneseny“ do úrovně jiné, kde je konkrétní cíl prosazován. Tlak mezinárodních organizací tak mění podmínky všech politických aktérů v daném sektoru a může otevírat příležitosti v domácím politickém procesu.

I toto nové politické prostředí nese kulturní dimenzi. Mezinárodní politika je oblastí, v níž nabývá na významu celá řada norem, které představují pozadí nadnárodní institucionalizace a vládnutí (Císař 2004). Výzkumný model proto musí počítat s tím, že potenciální politické příležitosti se objevují nejen na různých úrovních, ale zároveň i s tím, že každá tato úroveň s sebou nese určitý diskurz neboli *master frame*.

3. Ženské hnutí v ČR (1989–2006)

Představená konceptuální východiska nyní budou aplikována na studium konkrétního empirického případu ženského hnutí v České republice.⁸ S použitím tohoto výzkumného rámce studie objasní, proč a jak ženské hnutí v ČR vzniklo, kteří aktéři jej tvořili, jaké volili strategie k dosažení svých cílů a jak formulovali svoji identitu.

3.1 Struktura politických příležitostí – master frame

Jako nejzásadnější procesy strukturující prostředí politických příležitostí, které ovlivnily aktivismus ženských skupin po roce 1989, se jeví tranzice a evropská integrace. Institucionální otevření politických příležitostí v roce 1989 spolu s tehdejší občanskou a politicky mobilizovanou atmosférou dávaly prostor pro vznik řady občanských a politických iniciativ, které už nečelily potenciálním hrozbám represe, jež představoval minulý režim. Při zkoumání dalších dimenzí politických příležitostí, jako je podoba politických elit, které představovaly potenciální spojení, a to, jaký nesly *master frame*, je nutné se podívat ještě před samotný rok 1989.

Uskutečnění rovnoprávnosti mezi ženami a muži bylo součástí politického programu socialistické přestavby společnosti. Emancipační projekty žen však byly zaváděny direktivně shora státními strukturami, takže ženy nemohly samy artikulovat své požadavky (viz Wagnorová 1995). Původní marxistická teorie emancipace považovala za příčinu útlaku žen instituci soukromého vlastnictví, čímž podle této logiky bylo osvobození žen podmíněno osvobozením dělnické třídy. Ženská otázka tak měla sekundární status a komunistický diskurz odmítal vydělování či zdůrazňování ženské agendy (Einhorn 1993). Je tedy zjevné, že diskurz komunistického režimu mobilizaci neumožňoval.

Podobnou situaci lze vysledovat i v případě disentu. I když se ženy podílely na undergroundových demokratizačních aktivitách spolu s muži, v řadách občanské opozice socialistického režimu se ženské skupiny neorganizovaly (Hašková 2005). Diskurzivní pole disentu ovládalo téma lidských práv a svobod obecně. Univerzální lidská práva a problematika občanství měly primární důležitost a rovnost žen a mužů byla diskutována jen zřídka. I v dokumentech Charty 77 se téma ženských práv objevuje minimálně.⁹

Volby v roce 1990 pak byly plebiscitním soubojem kolem linie starý versus nový režim, ne však ve smyslu ženské otázky. Z hlediska potenciálu napojení požadavků ženské agendy

nesly oba politické tábory stejný *master frame*. Celkově tato konfigurace obecného diskurzu, do něhož se aktéři nesoucí toto téma snažili proniknout, přetrvávala většinu devadesátých let a značně snižovala možnost najít uvnitř politických elit spojení. Kromě toho, že politický *master frame* ovládala univerzalistická ideologie lidských práv, byly pro něj charakteristické i další aspekty. Zásadním znakem byl mýtus společné historie boje českých mužů a žen proti vnějšímu utlačovateli, kterého v historii představovala nejdříve habsburská monarchie, později nacistické Německo a konečně Sovětský svaz spolu s komunistickým establishmentem (např. Saxonberg 2001, Vodrážka 2006). S tím souvisí další charakteristický rys, a to mýtus rovnosti sociálního statusu založeného na genderové diferenciaci, kdy tzv. emancipace žen byla už splněná a rovnosti pohlaví dosaženo (Čermáková 1995). A konečně i pro další vývoj podstatný atribut představovalo tzv. strašidlo feminismu, čímž se prostředí ČR nelišilo od zbytku postkomunistické Evropy (např. Saxonberg 2001, Einhorn 1993, Šmejkalová 1998). Feminismus zde byl interpretován jako nebezpečný koncept zuřivých, dogmatických feministek ze Západu a prezentován jako souhrn bezpočtu anti – protirodinný, protimužský, protizenský, protidětský atd.

I když *master frame*, který nesly politické elity období přechodu k demokracii, byl k implementaci ženské agendy nepříznivý, lze v období 1990–1992 mluvit o poměrně otevřených institucionálních příležitostech, a to ve smyslu všeobecné otevřenosti politických struktur k aktivismu v rámci advokačních neziskových skupin. Frič (2001: 84–86) jej charakterizuje jako „teplé období“ otevřeného hledání způsobů partnerské koexistence mezi vládou a neziskovým sektorem, kdy vláda P. Pitharta veřejně obhajovala proces zapojení občanských organizací do demokratizačního procesu.

S nástupem Klausova kabinetu se struktura politických příležitostí uzavřela a nastává tak „studená fáze“ (Frič 2001: 86). Vláda chápala probíhající demokratizaci společnosti především jako čistě ekonomickou transformaci a mimoekonomické záležitosti nezařadila mezi své priority, čímž se problémy neziskových organizací octly na okraji jejího zájmu. Politický *master frame* neovládal jen tento „diskurz trhu“ (Beck 2000), ale doprovázela jej i určitá forma nacionalismu projevovaná premiérem Klausem a jeho obviňování svých oponentů z levičáctví (Saxonberg 2001). Otázka ženské agendy tak byla onálepkována jako „ze zahraničí vnucená levicová ideologie“. I když by se mohlo očekávat otevření příležitostí ve smyslu nalezení spojenců u žen političek, nebylo tomu tak. Političky napříč politickým spektrem jednomyslně považovaly ženské téma za nepodstatné a požadavky na jeho etablování za neoprávněné (viz Vodrážka 1996). Kromě krátkého otevření institucionálních příležitostí po roce 1989 tak byly politické příležitosti umožňující mobilizaci ženského hnutí do konce devadesátých let v českém prostředí uzavřené a ani převládající politický *master frame* nepředstavoval příznivé pole pro vznášení témat ženské agendy.

Změnu konfigurace politických příležitostí přinesl proces evropské integrace. ČR začala přístupové rozhovory do EU, když probíhal tzv. Čtvrtý střednědobý akční program pro rovné příležitosti mužů a žen naplánovaný na období 1996–2000 (Musilová 1999). Zároveň s tím se ČR zavázala plnit doporučení 4. Světové konference OSN o ženách, která proběhla v roce 1995 v Pekingu. Byl to tedy tlak mezinárodních organizací, hlavně EU, který „přenesl“ a otevřel politické příležitosti na státní úrovni.

Poprvé se česká vláda začala zabývat ženskou agendou v září 1997, kdy došlo k ustavení Mezirezortní komise pro postavení mužů a žen (Marksová-Tominová 1999). Nutnost harmo-

nizace právních předpisů ČR a EU vyústila v řadu dalších institucionálních kroků. Především bylo v rámci Ministerstva práce a sociálních věcí zřízeno Oddělení rovnosti mužů a žen, které vypracovalo a předložilo návrh vládního prohlášení „Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen“, první oficiální dokument zabývající se ženskou agendou vůbec (Musilová 1999). Stejným směrem pokračovala i sociálnědemokratická vláda vzešlá z červnových voleb 1998, která do působnosti nově ustavené Rady vlády ČR pro lidská práva výslovně zahrнула i vyhodnocování plnění mezinárodních závazků včetně Úmluvy OSN o odstranění všech forem diskriminace žen. V září 1998 byl z iniciativy poslankyně J. Volfové (ČSSD) založen parlamentní Podvýbor pro rovné příležitosti a otázky rodiny Výboru pro sociální politiku a zdravotnictví (Marksová-Tominová 1999). Institucionální ukotvení pravidel EU v českém prostředí se dovršilo v roce 2001, kdy došlo k ustavení funkce tzv. *focal points*¹⁰ a zejména pak ke zřízení samostatné Rady vlády pro rovné příležitosti mužů a žen, kde mezi jinými zasedly i reprezentantky ženských neziskových organizací. Důležitým spojencem při implementaci ženské agendy byl ministr práce a sociálních věcí a pozdější premiér V. Špidla (Linková 2003).

Základ *master frame* Evropské unie ohledně ženské agendy představovala politika *gender mainstreamingu*, což v praxi znamená systematickou integraci rovných příležitostí a principu rovnosti do všech politik, programů a projektů (Musilová 1999). Politický diskurz EU prosazoval v tomto směru určitá konkrétní témata, a to diskriminaci na základě genderu na pracovním trhu, téma domácího násilí a otázku sladování profesního života a rodinného života žen a mužů. Tato témata byla nyní přenesena na národní úroveň, a poprvé tak v českém prostředí byly některé body vztahující se k ženské agendě uznány jako relevantní politikum. Témata domácího násilí a platové diskriminace na pracovním trhu byla plně uznána, ztratila tak feministickou nálepku a byla teď nahlížena jako „sociální problémy“. Ostatní otázky jako mocenská struktura (zavedení kvót na vedoucí pozice) či jiná témata vycházející z prosazování ženských práv byly stále státní administrativou vnímány jako nepodstatné či v případě sexuálního obtěžování karikované (Linková 2003).

Byl to tedy proces evropské integrace, který změnil konfiguraci struktury politických příležitostí. Nejen že se normy uznávané na úrovni EU nabízeły ženským organizacím jako příležitosti v podobě legitimizačních rámců, ale byly také „přeneseny“ i na úroveň národního státu a transformovány do institucionálních příležitostí.

3.2 Mobilizační struktury – zmocňující identita/kolektivní identita¹¹

Jako další dimenzi studia sociálních hnutí navržený výzkumný model definoval mobilizační struktury, jež poskytují platformu pro mobilizaci. Jak bylo řečeno v teoretické části textu, vztahy mezi různými formami organizací, modely vedení a kanály komunikace jsou základem pro konstituci kolektivní identity, která je základem pro formování a udržení jednotného empirického aktéra – sociálního hnutí. Tato kapitola tedy představí konkrétní skupiny a organizace ženského hnutí, které v České republice působily, a to s ohledem na jejich fungování, organizační strukturu a vzájemné interakce.

Institucionálních příležitostí, které se po roce 1989 v politickém systému otevřely, aktivistky skutečně využily. Během roku 1990 bylo založeno 70 organizací, které lze charakterizovat jako ženské skupiny (Čermáková et al. 2000). V sektoru zároveň fungoval aktér komunistické

éry – Český svaz žen (ČSŽ), který se v listopadu 1989 osamostatnil od federálního tělesa Československého svazu žen. Organizace s půlmilionovou členskou základnou, regionálními sítěmi, finančními zdroji i organizačními zkušenostmi se nerozpadla jako jiné složky Národní fronty a dodnes představuje mezi ženskými organizacemi ojedinělý typ aktéra (viz Saxonberg 2001). Z dob minulého režimu pokračovala ještě organizace Pražské matky, která byla založena na kampani proti environmentálnímu znečištění Prahy (viz Einhorn 1993). Po revoluci se kromě ochrany životního prostředí¹² skupina zaměřila ještě na sociální svépomoc a sloužila jako výchozí platforma budoucích mateřských center. Vedle mateřských center pak vznikla řada organizací zaměřená na pomoc a podporu specifickým skupinám žen, nebo na profesionální cíle a poskytování informačního servisu pro vybrané skupiny žen.¹³

Tématem rovných příležitostí a pozic žen ve společnosti obecně se dodnes zabývá Gender Studies o. s. p., které nejdříve vzniklo v roce 1991 jako platforma intelektuálů a intelektuálek scházejících se v bytě bývalé disidentky J. Šiklové.¹⁴ Blízkou skupinou je např. obecně prospěšná společnost ProFem, která se zaměřila na poskytování poradenských služeb a konzultací ženským projektům a organizacím.

Ve směru tematizace a prosazování rovných příležitostí žen a mužů operovaly i organizace aktivní v politických stranách a církvích. Největší mediální pozornosti se dostalo Sociálně demokratickým ženám (SDŽ), jejichž klub je oficiálně spojen s mateřskou stranou. Na počátku devadesátých let vznikly Kluby levicových žen vymezující se vůči nové politice ČSŽ. Kluby blíže spolupracují se stranou KSČM, oficiální platformu v rámci strany ale netvoří. Z potřeby vymezit se proti ČSŽ naopak z druhé strany se ustavilo sdružení Demokratická alternativa, které mělo zpočátku ve svých stanovách deklarovanou podporu pravicovým stranám a bylo blízké především ODA. Nejdůležitější křesťanskodemokratickou ženskou organizaci představoval Klub křesťanských žen, který je napojen na KDU-ČSL (Rakušanová 2003). Otevření institucionálního přístupu v rovině možnosti účasti ve volbách využily ženské iniciativy také zakládáním politických stran. Na začátku devadesátých let působilo Hnutí za rovnoprávné postavení žen v Čechách a na Moravě¹⁵ a Politická strana žen a matek Československa.¹⁶ Tyto iniciativy však představovaly ojedinělou akci a do druhé poloviny devadesátých let zanikly.¹⁷

Přelom tisíciletí přinesl do sektoru ženských organizací a skupin nové hráče. V roce 2000 se objevila Feministická skupina 8. března vycházející převážně z anarchistického prostředí.¹⁸ V roce 2002 vznikla dobrovolná iniciativa Hlídací fena, která se orientovala na téma prosazení žen do politiky. Od léta 2004 působilo za tímto cílem i Občanské sdružení Forum 50%. V roce 2006 projekt Hlídací fena skončil a část jeho aktivistek iniciovala ve spolupráci s Forem 50% nový podobně zaměřený projekt Prezidentka.cz.

3.3 Fungování skupin

Jednotlivé skupiny se neliší jen ve způsobu svého vzniku a tematickým zaměřením, ale i ve stylu řízení, financování, organizační struktuře, členství atd. Skupiny první poloviny devadesátých let se spoléhaly hlavně na dobrovolnickou práci a neformální vztahy. S výjimkou ČSŽ a organizací spojených s církvemi nebo politickými stranami, které disponovaly jistým organizačním a finančním zázemím, byly skupiny malé, tvořilo je deset nebo dvacet lidí např. jen s dvěma aktivními členy. Tyto skupiny neměly organizační zkušenosti a expertní zázemí, což značně vyčerpávalo jejich pracovní kapacity. Své financování zajišťovaly z vlastních dobro-

volnických zdrojů či díky bilaterální rozvojové pomoci (EU, US a Kanada) a z mezinárodních organizací. Tyto zdroje byly ve svém použití velice flexibilní, nezahrnovaly jen dotování projektů, ale také finance, které mohly být použity přímo pro rozvoj organizace samotné (viz Hašková 2005).

S přistupováním ČR k EU se systém financování změnil, což s sebou přineslo zásadní proměnu struktury organizací, jejich řízení a stylu práce, ale i tematického zaměření, vzájemného partnerství a strategií působení. Z ČR odešly doposud tradiční zahraniční nadace poskytující flexibilní fondy a prakticky jediným donorem se tak stala EU, popř. orgány státní správy, které její dotace přerozdělují. Struktura fondů EU vázala své dotace na partikulární témata (viz výše), přesně definovala objekt čerpání, rozpočet, časový harmonogram a jejich získání bylo podmíněno stabilním profesionálním personálem, organizačním i finančním zázemím atd. V sektoru tak z existenčních důvodů došlo k formalizaci většiny ženských skupin (viz Hašková 2005). Na druhé straně zde zůstaly skupiny, které tuto cestu sledovat nemohly a/nebo nechtěly.¹⁹ Zároveň s tím vznikly po roce 2000 již zmíněné nové skupiny, které byly malé, neregistrované, méně oficiální, s nižším počtem zaměstnanců či dobrovolnické, které se neorientovaly na projekty a pracovaly s malými rozpočty (většinou dobrovolnického původu nebo z vlastních aktivit). Na rozdíl od skupin, které takto stejně začínaly na počátku devadesátých let, Hlídací fena a Anarchofeministická skupina jasně odmítly formalizační trend.

3.4 Spolupráce skupin

I přes deklarovanou vůli bojovat za ženská práva v novém demokratickém kontextu, byl ČSŽ zdiskreditován svým napojením na starý režim a nově vzniklé skupiny se od něj distancovaly. ČSŽ sice inicioval ustavení Národní rady žen ČR se snahou sdružit české ženské organizace, ale spolupráce skončila neúspěchem. Jako protiváha levicově orientovanému a početnému ČSŽ měla působit Demokratická alternativa, která se v roce 1993 ustavila jako platforma pravicově orientovaných organizací (Marksová-Tominová 1999). Aktivity v sektoru ženských organizací byly po většinu devadesátých let fragmentované, jednotlivé skupiny o sobě navzájem neměly ani informace, natož aby vzájemně aktivně spolupracovaly. Případné koalice a zastřešující organizace se rozvinuly hlavně kolem konkrétních témat. Např. v roce 1992 byl založen Koordinační kruh proti násilí na ženách jako volné sdružení 5 ženských neziskových organizací – Gender Studies, ProFem, ROSA, Bílý kruh bezpečí, La Strada (Marksová-Tominová 1999). Jako velice významný hráč se objevila Síť mateřských center,²⁰ která je zastřešující organizací 134 mateřských center. Náboženské skupiny netvořily zastřešující koalice s nenáboženskými a utvářely si vlastní. Takovou zastřešující organizací je Unie katolických žen (UKŽ) (Hašková 2005).

Ke konci devadesátých let došlo k zásadní změně rozvoje spolupráce a kontaktů v rámci sektoru. Ženské skupiny jasně využily politických příležitostí, které v českém prostředí otevřel tlak EU. V roce 1998 vznikla zastřešující organizace Asociace pro rovné příležitosti (APR), jejímž deklarovaným cílem bylo jednotně reprezentovat české ženské skupiny a působit tak jako partner politické reprezentace. APR zastřešovala více než dvacet organizací s různým zaměřením, ale podobným datem vzniku – po roce 1989. Spolupráce se rozrostla v rámci celého sektoru, kdy na prosazování určitých zájmů kooperovalo APR spolu s UKŽ a ČSŽ (Hašková 2005). Spolupráce neprobíhala jen na úrovni prosazování zájmů, ale

organizace kooperovaly i na svých projektech. Z nové podoby dotačních fondů nevyplývala totiž jen formalizace většiny dříve spíše volných skupin, ale jedním z požadavků pro jejich získání byla potřeba vytvořit extenzivní partnerství mezi jednotlivými organizacemi. Na druhé straně v sektoru zůstaly skupiny, které se těchto partnerství účastnit nemohly či nechtěly (viz výše). Spolupráci s ostatními ženskými skupinami nad rámec pouhého informačního servisu úplně odmítly anarchofeministky (rozhovor Tamara).

Většina ženských skupin tedy začala tvořit partnerství napříč různými zájmy a organizacemi s jiným stylem práce, historií atd., která většinu devadesátých let nepřipadala v úvahu (Hašková, Kolářová 2003). Jednalo se převážně o účelová spojenectví, zaměřená na projekty, která měla strategický význam a byla dočasná a jež nebyla založená na širší interakci.²¹ Samy dotazované reprezentantky jednotlivých skupin uznávaly, že „neziskovky si stále spíš pracují každá na svém vlastním písečku“, a tvrdily, že v českém prostředí nelze mluvit o „nějakém ženském hnutí“.²² I když pociťovaly určitou míru vzájemné solidarity v rámci celého sektoru, kolektivní identita ve smyslu „my“ pro ně znamenala buď pouze členky jednotlivé organizace, nebo soubor skupin sdružujících se kolem ideových koalic (viz dále). Nicméně se všechny oslovené skupiny se „sektorem českých ženských skupin“ identifikovaly a navzájem se do něj zahrnovaly. Výjimku představovaly anarchofeministky, které, ač jsou všeobecně považovány za součást hnutí, se s českým ženským hnutím neidentifikovaly. Dokonce změnou názvu v roce 2004 z „Feministická skupina 8. března“ na „Anarchofeministická skupina“ chtěly dát jiným ženským organizacím explicitně najevo, že se primárně cítí být anarchistkami.

Jako konstitutivní prvek kolektivní identity představený výzkumný model definoval kromě interakce jednotlivých aktérů ještě komunikační kanály a informační technologie. V českém prostředí neexistovalo žádné společné médium, které by umožňovalo širokou komunikaci mezi jednotlivými organizacemi.²³ Částečně tuto funkci plní server www.feminismus.cz, který od roku 1999 provozují Gender Studies o. s. p.

Tato kapitola ukázala, že ženské skupiny po většinu 90. let nedisponovaly dostatečným mobilizačním zázemím a jednotlivé organizace teprve vznikaly. V této době byly malé, neformální a dobrovolnické, finanční zdroje získávaly ze zahraniční pomoci a vzájemná spolupráce byla minimální. S procesem evropské integrace se hlavním finančním zdrojem ženského sektoru staly fondy EU. Tato cesta financování měla za následek formalizaci většiny organizací, orientaci jejich tematického zaměření v souladu s evropskými požadavky a navazování nové spolupráce v rámci celého sektoru. Na druhé straně vznikly nové skupiny, které se na projekty EU neorientovaly a nenásledovaly formalizační trend.

3.5 Rámování – identita jako cíl/politika identity

Jako podmínku toho, aby jedinec participoval na kolektivním jednání, definovala teoretická část práce tzv. „kognitivní osvobození“, tedy proces, kdy lidé začnou chápat svoji situaci jako „nespravedlivou křivdu“, kterou je možné „změnit“. Na počátku devadesátých let ani samy aktivistky ženských skupin neviděly situaci českých žen jako „problém“, který je třeba řešit. Právě absence tohoto „kognitivního osvobození“ představovala základní překážku participace na kolektivním jednání. Ženy, které v minulosti nebyly společensky aktivní, i zástupkyně ČSŽ zastávaly stanovisko, že ženskou otázkou „vlastně nepotřebujeme a že v českém kontextu se nevyskytují žádné problémy, o kterých mluví západní feministky“ (Vodrážka 2006).

Časem docházelo k postupnému sebeuvědomění aktivistek a interpretaci situace žen v ČR alespoň jako tématu „hodné své existence“. E. Farkašová mluví v této souvislosti o efektu „osobního kolumbovského objevu“, kdy mnohé ženy jako zcela nový kontinent paradoxně začaly objevovat samotnou „ženu“ (Vodrážka 2006: 68). Podle závěrů rozhovorů vedených M. Vodrážkou se většina aktivistek ohledně potřeby ženské společenské aktivity shodla, že je to „nikdy nenapadlo“ a že to byl „šok, když jsem si uvědomila, že jsem neměla za celou komunistickou dobu vůbec potřebu si tyto věci tematizovat...“ (Vodrážka 2006: 68). Prvním předpokladem, který aktivistky musely řešit, bylo tedy samotné sebeuvědomění své genderové identity, vlastního já jako ženy, která má specifické požadavky a problémy.

Když se české aktivistky pokoušely rámovat svůj „kolumbovský objev“ a naplnit svoji identitu jako ženských skupin určitým obsahem (slovy M. Bernstein utvářet svoji „identitu jako cíl“), nutně čerpaly z veřejného diskurzu počátku devadesátých let. Jak ukázala kapitola o politickém kontextu, politický *master frame* ovládal jednak mýtus společného boje žen a mužů proti vnějšímu utlačovateli, představa rovnosti sociálního statusu žen a mužů a konečně „strašidlo feminismu“. Z těchto zdrojů pak aktivistky rámovaly svoji identitu, pracovaly s určitými symboly, které by utvořily jejich kolektivní identitu, tedy „je samotné jako ženské hnutí“, a poskytovaly rámec jejich případné mobilizaci. Nejzásadnějším výstupem této aktivní interpretace byla u většiny organizací potřeba distancovat se od ČSŽ a od feminismu, který aktivistky bez hlubší znalosti interpretovaly v karikované podobě odpovídající stylu tehdejšího veřejného diskurzu. Snad nejkřiklavějším rámováním negativní protizenské sebeidentifikace byla veřejná deklarace aktivistek Demokratické alternativy, které se při svém ustavujícím prohlášení vymezily vůči „feminismu a černým lesbičkám na invalidním vozíku a Českému svazu žen“ (Vodrážka 2006: 70).

I když vymezení se vůči okolí představuje základní podmínku vlastní sebeidentifikace aktéra i jeho rozpoznání vnějším okolím, neposkytuje toto negativní vymezení dostatečný obsah pro naplnění nových identit. Řada aktivistek proto vyjadřovala potřebu najít „nový feminismus“, nějaké interpretační schéma, které umožní reflektovat jejich specifickou postkomunistickou zkušenost (Wolchik 1998). České aktivistky tak, podobně jako ve zbytku postkomunistické Evropy, konstruovaly nové vlastní specifické paradigma – tzv. český feminismus (Wolchik 1998, Beck 2000, Saxonberg 2001, Vodrážka 2006). Beck (2000: 190) jej nazývá jako „genderový humanismus“ a definuje ho jako kombinaci prvků socialistického egalitářství a individualismu svobodného trhu. Aktivistky, vycházející z dědictví minulého režimu, si ze socialismu nesly pocit emancipace, která nyní byla navíc dovršena „opravdovou svobodou“, která „všechno vyřeší“. Možnost svobodné volby a individuální autonomie tak aktivistky redukovaly na svobody trhu.²⁴ Zásadním znakem, který český ženský diskurz nesl i v dalších letech, byl požadavek komplementarity pohlaví, tedy feminismus, který neimplikuje antagonismus vůči mužům (Vodrážka 2006). Jak již bylo zmíněno, většina organizací se zaměřovala na partikulární témata a žádná ze třiceti ženských organizací registru Gender Studies o. s. p. neměla za cíl prosazování rovnosti mužů a žen či změnu tradičních gender rolí.

Teprve na základě dialogu se západními feministkami začaly české aktivistky zpochybňovat svoje negativní postoje vůči ze západu „importovaným“ feministickým tématům (Saxonberg 2001, Vodrážka 2006). Gender studies se začala vyučovat na univerzitách, mezi skupinami všeobecně vzrostla podpora pro gender rovnost a do symbolického repertoáru aktivistek se postupně dostaly nové pojmy, které umožňují rámovat jejich specifickou situaci. Slovník

aktivistek konce devadesátých let tak už operoval s výrazy jako gender, domácí násilí, skleněný strop, druhotná viktimizace, feminizace chudoby atd. Dokonce i pojem feminismus přestal být pro aktivistky „hanlivým slovem“, všechny dotázané reprezentantky ženských skupin se totiž za feministky samy označily.²⁵ Český feminismus si i nadále nese svůj zásadní znak, a to neútočivost vůči mužům, byl tak stále prezentován jako „touha po partnerství a vzájemném doplňování“ (Vodrážka 2006).

I když skupiny při utváření své „identity jako cíle“ používaly stejných pojmů, naplňovaly je jinými významy. Rozhodně neplatí, že by všechny skupiny ženského sektoru chápaly svoje „křivdy“ stejně či dokonce viděly stejná řešení jejich nápravy. Jako první řešily otázku ženské role a jejího postavení ve společnosti vůbec křesťanské skupiny, které si za cíl kladly „zlepšení a upevnění ženské role jako matky“ (e-mail Boučková). Skupina tak chtěla změnit účinky stávajících způsobů uznání žen beze změny rámcových podmínek. Směrem esencialismu a „afirmace“, jak tento postup nazývá Fraser, šly i ekofeministky. Např. Agentura Gaia prezentovala, že „...řešení vidí v uplatňování ženského principu na celospolečenské úrovni, protože ženy přináší pozitivní přístup k životu, lásku, péči, starostlivost...“ (Agentura Gaia 2002). V sektoru fungovaly i skupiny, které podle typologie Fraser nabízely „transformační“ řešení otázky postavení žen ve společnosti. Tyto skupiny se snažily přeměnit samotné základní rámcové podmínky a dekonstruovat restriktivní sociální kategorie. Nejzřetelněji se tak deklarovaly anarchofeministky, které chtěly „dekonstrukci starých struktur a konvencí, např. omezující pohlavní role, hierarchické vztahy...“ (rozhovor Tamara). Jako dekonstruktivní feminismus chápaly své ideové zaměření i zástupkyně Gender Studies o. s. p., které se zařadily do společné „liberální“ ideové platformy spolu s La Strada, ProFem, Nora, OSF (rozhovor A. Králíková).

Mobilizační potenciál v úrovni politiky uznání získaly tedy ženské skupiny teprve, když začaly chápat ženskou agendu jako téma, které je třeba řešit. Postupem doby začaly svoji situaci rámovat jako tzv. český feminismus charakteristický „genderovým humanismem“ a zdůrazňováním komplementarity obou pohlaví. České ženské skupiny rámuji svoji identitu jak afirmativní, tak transformační cestou a právě kolem těchto ideových koalic začaly utvářet aktivnější spolupráci.

3.6 Strategický repertoár – nasazení identit

Poslední dimenze kolektivního jednání nahlíží hnutí skrze jeho strategický repertoár, resp. formy jednání, které jednotliví aktéři volí k dosahování svých cílů. Studie Sociologického ústavu AV ČR (Hašková, Křížková 2003) rozděluje aktivity ženských skupin na servisní (poskytování podpory a služby specifickým skupinám žen) a participační (např. zvyšování povědomí o tématu, vzdělávání a prosazování tématu na veřejnosti, utváření prostorů pro participaci na veřejném formulování ženských témat a v rozhodovacích mechanismech). Předmětem našeho zájmu je především participační jednání ženských skupin, v jejichž repertoáru se vyskytuje celá škála ať konvenčních, či nekonvenčních strategií.

Nekonvenční strategii jednání použily aktivistky ženských skupin ještě před listopadem 1989, kdy Pražské matky zorganizovaly demonstraci s kočárky za zlepšení smogové situace v Praze. Naopak konvenční repertoár byl využit v roce 1991, když Český národní kongres žen (koordinovaný Radou žen) apeloval na příslušné federální a národní orgány, aby v ČSFR

byla důsledně naplňována Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen CEDAW²⁶ (Marksová-Tominová 1999). Tyto „velké akce“ však zůstaly v první polovině devadesátých let ojedinělou záležitostí, většina skupin se orientovala na servisní funkci a na tvorbu podpůrných sítí (zejména kontakty na zahraniční donory) místo na vytváření permanentních kanálů kolektivní kritiky či lobbistických sítí s vládou a stranickou strukturou (Hašková 2005). Stranické či k politickým stranám přidružené organizace se orientovaly pouze na prosazování zájmů v rámci příslušné politické strany. Gender Studies o. s. p. založilo v roce 1993 knihovnu s gender tematikou, ale svým vzdělávacím působením se orientovalo spíše na odborné kruhy a ani žádné další organizace sektoru se na působení na veřejné mínění cíleně nezaměřovaly (Vodrážka 2006).

Strategie působení se změnily díky účasti zástupkyň českých skupin na 4. světové konferenci OSN o ženách v Pekingu 1995. Jako důsledek konference byla utvořena „Platforma pro akci“ a organizace začaly kolektivně monitorovat kroky vlády s myšlenkami těchto dokumentů. Normy OSN tak sloužily jako legitimizační rámce jejich požadavků při prosazování zájmů vůči politické reprezentaci. Celkově došlo v sektoru ženských organizací k aktivizaci, konaly se velké tematické kampaně a projekty. Např. Koordinační kruh proti násilí na ženách uspořádal sérii kampaní, kterou dovršil 8. března 1999 kulturní akcí „woman strikes back“. K důležitým veřejným aktivitám patřily i společné kampaně a aktivity pořádané k významným dnům (např. MDŽ). Aktivistky ženských skupin sáhly i k „typickému“ protestnímu repertoáru, když v listopadu 1998 zorganizovaly demonstraci za navrácení domu ve Smečkách s názvem „skrytá historie žen“ (Marksová-Tominová 1999).

I když se skupiny v tomto období minimálně angažovaly v přímé interakci s politickou reprezentací, i tehdy pracovaly jejich reprezentantky strategicky se svoji identitou.²⁷ Již zmíněné samotné sebevymezení skupin jako neženských, nefeministických a promužských lze chápat jako strategické nasazení identity. Jak tvrdila Lineau (zakladatelka ProFemu), všeobecně bylo pro tento sektor charakteristické, že „ženské organizace se na počátku devadesátých let bály kritizovat vládu. Rovněž se bály být spojenci západního feminismu“ (Saxonberg 2001: 37). Celá devadesátá léta aktivistky nasazovaly svoji identitu tak, aby neproblematizovaly morálku a normy dominantní kultury. Podle typologie Bernstein tak převažovala taktika nasazení „vzdělávací identity“.²⁸ Jak upozornila teoretická část textu, tato strategie zahrnuje i snahu získat legitimitu zaměřením se na nekontroverzní témata. To potvrzuje jedna z aktivistek: „Jak jsem vyslovila název, tak mi řekli, jo svaz žen nebo vy jste ty feministky. Bylo to hnusné a už jsem to nemohla vydržet. Oficiálně jsme se proto přejmenovaly a rozvíjení ženského potenciálu jsem změnila na rozvíjení lidského potenciálu“ (Vodrážka 2006: 70). Zároveň s tím se organizace identifikovaly jako nepolitické a důrazně odmítaly představu, že by svou aktivitou usilovaly o jakoukoliv „společenskou změnu“ (Wolchik 1998, Vodrážka 2006), a pokud se na politickou reprezentaci obracely s nějakými požadavky, tak pod značkou „sociální problém“.

Otevírání příležitostí ve smyslu institucionálního ukotvení politik EU do českého prostředí zásadním způsobem změnilo strategický repertoár ženských organizací. ARP uspořádala spolu s ČSŽ a UKŽ v červnu 2001 mediální kampaň na podporu vzniku Rady vlády pro rovné příležitosti žen a mužů (Hašková 2005). K ustavení Rady neméně přispěly i iniciativy členek SDŽ, které už v březnu 2000 utvořily tzv. ženský stínový kabinet na protest proti nedostatku žen v Zemanově vládě. Těmto angažovaným aktérům se nakonec dostalo uznání politickou reprezentací a aktivistky některých skupin se staly členkami zmíněných nově vzniklých státních

institucí. Zároveň byly některé organizace uznány jako neoficiální experti na téma ženské agendy, vypracovávání studií a školení státních úředníků. Působení aktivistek v ženských skupinách a státní administrativě se prolínalo a bylo často založeno na osobních vztazích.²⁹

V sektoru zůstali aktéři, kteří tuto cestu působení nezvolili. Byly jimi už zmíněné skupiny jako Hlídací fena a Forum 50%, které měly za cíl prosazení žen do politiky a snažily se o to s explicitně deklarovanou nadstranicností. Pod novým projektem Prezidentka.cz pořádaly tréninkové kurzy pro ženy političky všech stran. Úplnou opozici k „institucionalizovanému reformnímu feminizmu“ představovala Anarchofeministická skupina, která v roce 2001 iniciovala demonstraci „Global Women’s Strike“ (viz Kolářová 2004). Někteří zástupci ženských neziskových organizací a akademické sféry sepsali poprvé v roce 2004 Stínovou zprávu k vládnímu dokumentu o plnění Priorit a postupů vlády při prosazování rovných příležitostí mužů a žen (Pavlík 2004). Chtěli tak vyjádřit kritiku špatné spolupráce státní administrativy s neziskovým sektorem a její neaktivity.

Aktéři, kteří byli uznáni politickou reprezentací, pokračovali ve způsobu strategického nasazení identit v trendu první poloviny devadesátých let. Nasadili své identity v souladu s mainstreamovým proudem bez problematizování norem většinové kultury. Jak tvrdí jedna aktivistka: „Zaměřovaly jsme se hlavně na domácí násilí... jednoduše protože jsme řekly, že jsme feministky, byly jsme marginalizovány. Takže pak jsme se ostatním prezentovaly jinak... často v neurčité podobě“ (Hašková 2005: 92). Skupiny volily jako cestu nasazení své identity i zaměřování se na nekontroverzní témata, která byla politickou reprezentací uznána. Představovala je hlavně zmíněná politika *gender mainstreamingu*. Zároveň s tím se ale v sektoru objevily skupiny, které začaly cíleně konfrontovat hodnoty, kategorie a praktiky dominantní kultury (více viz Hašková, Kolářová 2003). V repertoáru strategického užívání identity se tak na přelomu tisíciletí objevilo nasazení „identity kritikou“. Tyto skupiny veřejně deklarovaly snahu o společenskou změnu. Jednoznačně se touto cestou vydaly anarchofeministky.

Tato kapitola ukázala, že sektor ženského hnutí pracuje jak s tzv. konvenčními, tak nekonvenčními strategiemi. Po většinu 90. let se většina skupin zaměřila zejména na servisní funkci a politická reprezentace až na výjimky nepředstavovala cíl jejich působení. Skupiny strategicky pracovaly se svou identitou taktikou nasazení „vzdělávací identity“. Ke konci 90. let aktivita skupin razantně vzrostla. Některým se dostalo uznání politickou reprezentací a zapojily se do činnosti nově vzniklých státních institucí. Tyto skupiny zvolily jako cestu působení převážně nekonvenční strategie a ve strategickém nasazení identity pokračovaly v trendu devadesátých let – nasazení „identity vzdělávání“. Zároveň zde působily skupiny, které otevřených příležitostí nevyužily a se státní správou nekooperovaly a volily více nekonvenční strategie. Jako strategie nasazení identit se u některých z nich poprvé objevilo nasazení „identity kritikou“.

4. Závěr

Předkládaný text představil výzkumný program studia konfliktní politiky, který byl následně aplikován na případ českého ženského hnutí. Navržený výzkumný rámec vychází z modelu politického procesu, který byl reformulován nejprve ve smyslu změny jeho aplikace. Tato argumentace ukázala, že je pro systematickou analýzu konfliktní politiky nutné vycházet

z kategorie sociálního hnutí jako jednotky analýzy, a zároveň zdůraznila, že je potřeba chápat jednotlivé dimenze výzkumné agendy navzájem vyváženě. Dále byl model upraven zapojením konceptů vystihujících kulturní rovinu konfliktní politiky. „Politický kontext“ rozšířila rovina veřejného diskurzu („*master frame*“), která označuje diskurzivní pole vnějšího prostředí, do něhož se aktéři snaží napojit určitou agendu. Rovinu „mobilizačních struktur“ doplnila kolektivní identita, slovy Bernstein „zmocňující identita“ (*identity for empowerment*), která zohledňuje proces „poznat se a být rozpoznán“ jako sociální aktér. Dimenze „identita jako cíl“ byla napojena na používání určitých interpretačních schémat – rovinu „rámování“ (*framing*) a představuje tak konkrétní naplnění obsahu kolektivních identit. Rovinu „forem protestu“ doplnil koncept „nasazení identit“ (*identity deployment*), který reprezentuje konkrétní jednání s cílem dosažení institucionálních či diskurzivních změn. Konečně zavedení konceptu víceúrovňového vládnutí zohlednilo změnu podoby samotného politického prostředí, v němž aktéři operují.

Studie ženského hnutí v ČR mezi roky 1989 a 2006 pak spočívala v analýze takto definovaných dimenzí. Politické příležitosti umožňující mobilizaci ženského hnutí byly pro většinu devadesátých let klasifikovány jako uzavřené. Politický *master frame* neumožňoval napojení témat ženské agendy. K otevření institucionálních příležitostí sice došlo hned po roce 1989, toho však skupiny k mobilizaci nevyužily. Skupiny nedisponovaly dostatečným mobilizačním zázemím,³⁰ zároveň s tím byly neformální a dobrovolnické a jejich interakce byly minimální. Mobilizační potenciál neexistoval ani na úrovni politiky uznání, protože samy aktivistky na počátku devadesátých let nechápaly ženskou agendu jako téma, které je třeba řešit. Nicméně postupem doby začaly svoji situaci rámovat jako tzv. český feminismus. Formy jednání většiny skupin se orientovaly zejména na servisní funkci a k formulování požadavků či vyzývání politické reprezentace přistupovaly skupiny minimálně. Celá devadesátá léta skupiny strategicky pracovaly se svou identitou taktikou nasazení „vzdělávací identity“. Tak se aktivistky prezentovaly jako neženské a nefeministické a deklarovaly, že neusilují o společenskou změnu, ale zaměřují se na tzv. sociální problémy.

Vlivem evropské integrace došlo k přenesení a otevření politických příležitostí v rámci ČR a český politický diskurz začal uznávat určitá témata ženské agendy. Tyto kontextuální změny se zásadně promítly i do ostatních sledovaných analytických dimenzí a vedly k částečné polarizaci sektoru. Na jedné straně stojí skupiny, které příležitosti využily a působily jako partner politické reprezentace. Vlivem financování z EU se formalizovaly a začaly vytvářet strategické koalice (napříč ideovými koalicemi rozloženými na ose „afirmace“ a „transformace“), ze kterých ale nevyplývala aktivnější interakce podporující rozvoj kolektivní identity. Ve strategickém nasazení identity pokračovaly skupiny v trendu devadesátých let rozvíjením „vzdělávací identity“. Na druhé straně v sektoru vznikly skupiny, které byly neformální a dobrovolnické. Jako formy jednání ne zvolily partnerství se státní správou či napojení na určitou politickou stranu a poprvé v českém prostředí systematicky použily strategické nasazení „identity kritikou“, kdy cíleně konfrontovaly převládající kulturní hodnoty a praktiky.

Jaké výstupy plynou pro navržený výzkumný model? Studie ukázala, že vzájemně prolínání a ovlivňování všech čtyřech dimenzí studia sociálních hnutí je nesporné. Politický kontext zásadním způsobem ovlivňuje formy jednání skupin, a to i v kulturní dimenzi, kdy konkrétní *master frame* ovlivňuje strategické nasazení identit. S otevřením politických příležitostí většina skupin jako formu jednání zvolila reformu v rámci stávajících institucionálních struktur

a strategicky nasadila identitu orientací na uznaná témata. To se promítlo i do jejich mobilizačních struktur, protože tak získávaly finanční zdroje umožňující jejich samotnou existenci. Daný *master frame* má vliv i na vlastní sebeidentifikaci aktivistek, které z jeho kulturního rezervoáru rámuji svou identitu. Konkrétní naplnění obsahu identit (politika identity) ale na druhou stranu ovlivňuje tvorbu kolektivní identity a navazování spolupráce jednotlivých skupin. Jak jsme viděli, rámování identity ve smyslu „afirmace“ či „transformace“ se nepojí nutně s typem strategického nasazení identit.³¹ Nečinným faktorem nejsou ani mobilizační struktury, např. organizační zázemí a finanční kapacity ČSŽ hrály zásadní roli pro uznání svazu na konci 90. let jinými ženskými skupinami jako partnera pro spolupráci.

Poznámky

1. To, že hnutí vidíme jako síť interakcí, nám umožňuje zachytit vnitřní komplexitu jeho aktérů a nenahlížet hnutí, jak se obvykle děje, jako homogenní a koherentní. Ve skutečnosti jsou názory, postoje i činy v rámci hnutí vždy pluralitní, ambivalentní a často protikladné.
2. To dělá teorie „nových sociálních hnutí“, která chápe nová hnutí jako důsledky konfliktů v post-industriální společnosti (viz Barša, Císař 2004).
3. Přestože volně strukturované organizace tvoří podstatnou část sítí sociálních hnutí, nejsou v žádném případě jejich jediným komponentem. Ve skutečnosti je spektrum organizací sociálního hnutí (SMO) široké a diferencované, mohou to být neformální skupiny, ale i organizace jako církve, odbory atd.
4. V tomto výkladu sleduji shrnutí v Císař 2004: 54–59.
5. Avšak vzhledem k tomu, že institucionalizované demokratické volby jsou doménou rutinního boje politických stran, jsou to ve skutečnosti především demokratizující se nedemokratické režimy, které poskytují nejvíce příležitosti pro mobilizaci (Císař 2004: 55).
6. Jinými slovy řečeno tak aktér může v rovině kolektivní identity – „identita jako cíl“ – rámovat svoji identitu cestou „transformace“ (kdy mu nejde o uznání existujících identit, ale snaží se přeměnit samotné základní podmínky, které tyto stigmatizované identity tvoří), kdežto v rovině repertoáru jednání – strategického „nasazení identity“ – může nasadit svoji „identitu vzděláváním“ (kdy nenapadá dominantní kulturu a existující identity a zaměřuje se na nekontroverzní témata).
7. Následná analýza se zaměří pouze na „jednosměrné“ působení tohoto fenoménu, tedy jen na působení víceúrovňového vládnutí na sektor hnutí v ČR, a nebude tak zkoumat transnacionální jednání daného aktéra. K tomuto tématu více viz Císař 2004, ve vztahu k ženskému hnutí viz Blažek 2004, Císař a Vráblíková 2007.
8. Zdrojem dat byly jednak výstupy výzkumného projektu „Vliv domácích a zahraničních institucí na české ženské skupiny“ (1998–2001 realizováno A. Heitlingerovou, interview vedené M. Vodrážkou), druhým zdrojem byl výzkum „Vytváření nadnárodního politického prostoru: Evropská unie, její rozšíření na východ a potenciál ženské účasti“ (2002–2003 oddělení Gender a sociologie při SÚAV ČR). Zároveň jsem pracovala s primárními daty, kdy jsem jako techniku jejich sběru použila nestrukturované rozhovory s informátorkami reprezentujícími nejdůležitější skupiny sektoru ženských organizací (metoda tzv. *elit interview*, viz např. Gillham 2000), jejichž výběr byl veden systémem *snow ball*.
9. Jediným dokumentem (z více než 500 zaměřujících se na občansko-právní témata a okruh lidských práv) věnovaným explicitně kontextu ženských práv byla kritika sterilizace Romek bez jejich informovaného souhlasu (Rakušanová 2003, cit. dle Hašková 2005).
10. Každé ministerstvo bylo povinno jmenovat jednoho úředníka, který měl působit jako koordinátor pro rovné příležitosti v oblasti působení daného ministerstva.

11. Do mobilizačních struktur jsem konkrétně zahrнула ty skupiny, které byly ostatními ženskými skupinami identifikovány jako součást sektoru českých ženských skupin (ve smyslu zaměření na podporu a pomoc ženám a určitou změnu postavení žen).
12. Ekofeministická témata prosazují ještě skupiny jako např. Jihočeské matky či Agentura GAIA.
13. Je to např. Elektra – centrum pomoci ženám zneužitým v dětství, La Strada – prevence obchodu se ženami, Hnutí za aktivní mateřství či eLnadruhou – spolek lesbických a bisexuálních žen atd. (Gender Studies o. s. p. 2003).
14. Původním a posléze naplněným záměrem bylo prosazovat přednášky oboru gender studies na české univerzitě. V současnosti se Gender Studies o. s. p. zaměřují na informační aktivity a vzdělávání. S podobným účelem vzniklo i Genderové informační centrum NORA při Gender centru FSS MU v Brně.
15. Hnutí kandidovalo v parlamentních volbách v roce 1990 spolu s Hnutím za samosprávnou demokracii.
16. Strana založená A. Valterovou se po neúspěchu a nedostatku organizačních kapacit v roce 1992 rozpadla (viz Valterová, nedatováno).
17. Dnes tuto cestu působení volí strana Rovnost šancí založená v roce 2004. I když se strana sama identifikovala jako součást českého ženského hnutí, ostatní organizace ji tak nedefinovaly. Přesto její vznik můžeme chápat jako indikátor celkového otevření příležitostí pro aktéry nesoucí téma ženské agendy.
18. V letech 1995–1996 fungovala ženská anarchistická skupina Luna a od roku 2000 vydává skupina dívek vztahujících se k Riot Grrrls časopis Bloody Mary. Tyto skupiny však v rámci sektoru ostatních ženských organizací nebyly vůbec reflektovány. O gender strukturu anarchistického hnutí více viz Kolářová 2004.
19. Jedná se o skupiny, jejichž tematický okruh nezapadá do témat podporovaných EU, což jsou např. ekofeministické skupiny (Kapusta-Pofahl et al. 2005), anebo o organizace, které nemají dostatečné organizační kapacity (jako např. Informační centrum NORA).
20. K historii Mateřských center ČR více viz Jaeckel 2000 či Kolínská 1995.
21. Mezi jednotlivými skupinami navíc existuje konkurence, když žádají o dotační tituly.
22. Kromě reprezentantky ČSŽ, která zastávala názor, že v ČR je ženské hnutí (rozhovor Z. Hajná).
23. Na rozdíl např. od Slovenska, kde vychází feministický časopis Aspekt.
24. Aktivistky se domnívaly, „že zákonodárci ženským organizacím navrátí komunisty zabavený dům Ženského klubu českého, který byl až do roku 1948 centrem ženského hnutí, „na stříbrném podnose““. Mnohé ekologické aktivistky myslely, že tím, že „máme demokracii a svobodu“, bude uzavřeno jaderné elektrárny Temelín „jenom otázkou pár měsíců“ (Vodrážka 2006: 73).
25. Což ale nemění nic na tom, že říkají „já osobně feministka jsem“, či používají feminismus s různými přívlastky (jako ten rozumný, normální atd.), viz sekce Formy jednání.
26. CEDAW přijaly Spojené národy roku 1980, ČSSR ji ratifikovala 1982.
27. Otázkou je rozlišení, kdy sám aktér tak sebe chápe (kapitola politika identity) a kdy tak jedná strategicky. Za strategické rozvíjení identit považujeme jednání, které tak samy účastnice reflektovaly.
28. Např. až když Klub osamělých maminek začal legitimizovat svůj požadavek na zlepšení finanční situace matek samoživitelek strategickým rozvíjením identity „v zájmu nebohých dětí“ místo původně plánované podpory „rozvedených matek“, byl tento požadavek konečně politickou reprezentací akceptován (více viz Hájek 1995).
29. Jedna z vedoucích aktivistek Gender Studies o. s. p. vstoupila do ČSSD a stala se koordinátorkou nově vzniklého Odboru v rámci Ministerstva práce a sociálních věcí (Hašková 2005).
30. Kromě Českého svazu žen, který sice měl silné organizační kapacity, ale naopak nulový koaliční potenciál pro spolupráci s ostatními ženskými organizacemi.
31. Např. Gender Studies o. s. p. volí strategii zasazování „vzdělávacích identit“, přitom svoji identitu rámuje jako „transformační“.

Literatura

- Agentura Gaia. 2000. *Čas je život*. (http://gaia.ecn.cz/projekty/cas_zivot.html).
- Barša, Pavel a Císař, Ondřej. 2004. *Levice v postrevoluční době*. Brno: CDK.
- Beck, Julie. A. 2000. „(Re)negotiating Selfhood and Citizenship in the Post-communist Czech Republic. Five Women Activists Speak about Transition and Feminism.“ In: *Gender and Global Restructuring. Sightings, Sites and Resistances*. Eds. Marianne H. Marchand a Anne S. Runyan. London, New York: Routledge, 176–193.
- Bernstein, Mary. 1997. „Celebration and Suppression: The Strategic Uses of Identity by the Les.“ *The American Journal of Sociology* 103, č. 3, 531–565.
- Blažek, Tomáš. 2004. „Prosazování ženských práv v České republice.“ In: *Obhajoba zájmů a transnacionální vztahy*. Eds. Ondřej Císař a Petr Fiala. Brno: MPÚ, 27–49.
- Císař, Ondřej a Fiala, Petr, eds. 2004. *Obhajoba zájmů a transnacionální vztahy*. Brno: MPÚ.
- Císař, Ondřej. 2004. *Transnacionální politické sítě. Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*. Brno: MPÚ.
- Císař, Ondřej a Vrábliková, Kateřina. 2007. „Popelka na cestě do Bruselu: České skupiny prosazující rovnost mezi ženami a muži a Evropská unie.“ *Sociální studia*, v tisku.
- Čermáková, Marie, Hašková, Hana, Křížková, Alena, Linková, Marcela, Maříková, Hana a Musilová, Martina. 2000. *Relations and Changes of Gender Differences in Czech Society in the 1990s*. Prague: Sociologický ústav AV ČR.
- Diani, Mario. 2000. „The Concept of Social Movement.“ In: *Readings in Contemporary Political Sociology*. Ed. Kate Nash. Malden, Oxford: Blackwell, 155–176.
- Diani, Mario. 1996. „Linking Mobilization Frames and Political Opportunities. Insights from Regional Populism in Italy.“ *American Sociological Review* 61, 1053–1069.
- Diani, Mario. 2002. „Britain Re-Creates the Social Movement: Contentious (and Not-so-contentious) Networks in Glasgow. University of Trento Paper for the Conference *Contentious Politics and the Economic Opportunity Structure*.“ University of Crete, Rhetimno, 17–19 October 2002.
- Einhorn, Barbara. 1993. *Cinderella Goes to Market. Citizenship, Gender and Women's Movements in the East Europe*. London, New York: Verso.
- Fraser, Nancy. 2004. *Prerodělování nebo uznání?* Praha: Filosofia.
- Frič, Pavol. 2001. „Společensko politický kontext aktuálního vývoje neziskového sektoru v ČR.“ In: *Neziskový sektor v ČR. Výsledky mezinárodního srovnávacího projektu Johns Hopkins University*. Eds. Frič Pavol a Rochdi Goulli. Praha: EUROLEX BOHEMIA, 73–125.
- Gamson, William A. a Meyer, David. S. 1996. „Framing Political Opportunity.“ In: *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Eds. Doug McAdam, John D. McCarthy a Mayer N. Zald. Cambridge: Cambridge University Press, 275–290.
- Gender Studies o. s. p. 2003. *Seznam ženských organizací*. (<http://www.feminismus.cz/organizace.shtml>).
- Gillham, Bill. 2000. *The Research Interview*. London: Continuum.
- Goodwin, Heft, Jasper, M. James. 2003. „Introduction.“ In: *The Social Movements Reader: Cases and Concepts*. Eds. James Goodwin a James M. Jasper. Oxford: Blackwell Publishing, 315–315.
- Hájek, Martin. 1995. „Tanec na hraně nože: strategie konstrukce sociálních problémů.“ *Sociologický časopis* 31, č. 1, 105–116.
- Hašková, Hana. 2005. „Czech Women's Civic Organising under the State Socialist Regime, Socio-economic Transformation and the EU Accession Period.“ *Czech Sociological Review* 41, č. 6, 1077–1110.
- Hašková, Hana a Křížková, Alena, eds. 2003. *Women's Civic and Political Participation in the Czech Republic and the role of European Union Gender Equality and Accession Policies*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hobson, Barbara, ed. 2003. *Recognition Struggles and Social Movements. Contested Identities, Agency and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hooghe, Garry, Marks, Liesbet. 2001. „Multi-Level Governance in the European Union.“ In: *Multi-Level Governance and European Integration*. Eds. Garry Hooghe a Liesbet Marks. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield, 1–32.
- Jaeckel, Monika. 2000. *Mothers centers in Czech republic – case study*. (www.muttercenter-bv.de).
- Kapusta-Pofahl, Karen, Hašková, Hana a Kolářová, Marta. 2005. „Influence and Marginality in Formalized and Informal Czech Women’s Civic Organizing.“ In: *Changes in the Heart of Europe. Recent Ethnographies of Czechs, Slovak Roma, and Sorbs*. Eds. Timothy Hall a Rosie Read Hall. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 67–92.
- Kolářová, Marta. 2004. *Gender in Czech Anarchist Movement*. Prague: Subverze.
- Kolínská, Ruth, ed. 1995. *Mateřská centra*. Praha: Pražské matky.
- Linková, Marcela. 2003. „The Institutional Framework for Equal Opportunities Enforcement.“ In: *Women’s Civic and Political Participation in the Czech Republic and the Role of European Union Gender Equality and Accession Policies*. Eds. Hana Hašková a Alena Křížková. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 31–37.
- Marksová-Tominová, Michaela. 1999. *Formy ženských aktivit*. Praha: Gender Studies, nepublikováno.
- McAdam, Doug. 2003. „Beyond Structural Analysis: Toward a More Dynamic Understanding of Social Movements.“ In: *Social Movements and Network. Relational Approaches to Collective Action*. Eds. Mario Diani a Doug McAdam. Oxford: Oxford University Press, 281–298.
- McAdam, Doug, Tarrow, Sidney a Tilly, Charles. 2001. *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Melucci, Alberto. 1996. *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyer, David S. 2002. „Opportunities and Identities: Bridge-Building in the Study of Social Movements.“ In: *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Eds. David S. Meyer, Nancy Whittier a Belina Robnett. Oxford: Oxford University Press, 3–25.
- Musilová, Martina. 1999. *Vývoj politiky rovných příležitostí mužů a žen v České republice kontextu evropské integrace*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Pavlik, Petr, ed. 2004. *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Gender Studies o. s. p.
- Rakušanová, Petra. 2003. „Women’s Participation in Formal National Political Structures.“ In: *Women’s Civic and Political Participation in the Czech Republic and the Role of European Union Gender Equality and Accession Policies*. Eds. Hana Hašková a Alena Křížková. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 17–26.
- Saxonberg, Steven. 2001. „In the Shadow of the Amicable Gender Relations? The Czech Republic.“ In: *Pink, Purple, Green. Women’s, Religious, Environmental and Gay/Lesbian Movements in Central Europe Today*. Ed. Helena Flam. New York: East European Monographs, Boulder, 33–46.
- Snow, David a Benford, Robert. 1992. „Master Frames and Cycles of Protest.“ In: *Frontiers in Social Movement Theory*. Eds. Aldon Morris a Carol McClurg Mueller. New Haven and London: Yale University Press, 133–155.
- Šmejkalová, Jiřina. 1998. „Strašidlo feminismu v českém ‚porevolučním‘ tisku. Úvaha, doufejme, historická.“ *Žena a muž v médiích*. Eds. Hana Havelková a Mirek Vodrážka. Praha: Nadace Gender Studies, 16–20.
- Tarrow, Sidney. 1998. *Power in Movement. 2nd ed.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarrow, Sidney. 1999. „International Institutions and Contentious Politics. Does Internationalization Make Agents Freer or Weaker? Presented on the Panel on *Coping with World Transitions*.“ *American Sociological Association Annual Meeting*, Chicago, Illinois, August 6, 1999.
- Valterová, Alena, nedatováno. *Připomínky od sporáku. Dopisy a stati 1990–1992*.
- Vodrážka, Mirek. 1996. *Feministické rozhovory o tajných službách*. Praha: Černá kočka.
- Vodrážka, Mirek. 2006. „Aktivistická scéna ženských organizací a skupin po roce 1989.“ In: *Mnohohlasem. Výjednávání pro-žensky orientovaných aktivit po roce 1989*. Eds. Hašková, Hana, Alena Křížková a Marcela Linková. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 61–80.

- Wagnerová, Alena. 1995. „Emancipace a vlastnictví. Příspěvek do diskuse o chybějících předpokladech pro vznik feminismu v předlistopadovém Československu.“ *Sociologický časopis* 31, č. 1, 77–84.
- Wolchik, Sharon L. 1998. „Women and the Politics of Transition in the Czech and Slovak Republic.“ In: *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe*. Ed. Marilyn Rueschemeyer. New York, London: M.E. Sharp, Inc, 116–142.

Rozhovory

- Boučková, B. Předsedkyně unie katolických žen. 17. 5. 2006 (přes e-mail).
- Hajná, Z. Předsedkyně Českého svazu žen. 7. 4. 2006.
- Jarkovská, L. Informační centrum NORA. 6. 2. 2006.
- Kotišová, M. Hlídací žena. 9. 5. 2006.
- Králíková, A. Ředitelka Gender Studies o. s. p. 27. 4. 2006.
- Maršová, J. Předsedkyně Sociálně demokratických žen. 25. 4. 2006.
- Stuchlíková, V. Předsedkyně Klubů levicových žen. 26. 4. 2006.
- Tamara. Anarchofeministická skupina. 15. 2. 2006.
- Ulmannová, Z. Předsedkyně strany Rovnost šancí. 26. 4. 2006.
- Vodrážka, M. 19. 3. 2006.